

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 2 (1887)

Artikel: Studis etymologs dil romonsch sursilvan : referat per l'emprema sessiun quartala digl onn 1887
Autor: Muoth, J. C.
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-176393>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 15.04.2026

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

STUDIS ETYMOLOGS DIL ROMONSCH SURSILVAN.

Referat per l'emprema sessiun quartala digl om 1887.

~~~~~

Ch'il lungatg romonsch en tuts ses dialects derivi dina speziala classa de diversas favellas latinas, usitadas din temps sil territori della veglia Rezia, vegn bein negin a dubitar. Il fatg resultass per auter evidentamein ord ina simpla comparaziun dil vocabulari romonsch cul contegn dil diczionari latin. Che quest dialect latin seigi din temps staus en ina semiglionta relaziun cul latin de scartira, sco quei ch'ils dialects din lungatg modern stattan cun lur lungatg scrett, che per consequenza il latin scrett hagi pli u meins constantamein influenzau e modificau il dialect vulgar, ei giest aschi evident per in e scadin, che enconoscha era mo superfizialmein la sviluppaziun din dialect, il qual stat en viva connecziun cun siu lungatg de scartira, e surtut per tals, che han ina enconoschienscha della sviluppaziun dils lungatgs romonschs moderns.

La sviluppaziun dil lungatg romonsch sefunda pia, primo sil latin vulgar naturalisau en nossas valladas tras la romanisaziun; secundo sin las midadas, ch'igl effect dil latin scrett ha provocau. Questas midadas digl empren latin vulgar naturalisau han adina giu la tendenza de purificar la favella rustica e de assimilar quella al lungatg de scartira. In spezial effect han cheu giu, ordeifer il temps vegl, il latin ecclesiastic dil temps miez e per il temps modern ils studis classics, ils quals han particolarmein influenzau silla sviluppaziun dils novs lungatgs de scartira.

Pia han bucca mo dil temps dell' emprema e fundamentala romanisaziun, mo aunc suenter, la baselgia ed ina certa scola continuau de conformar il romonsch al latin; la romanisaziun ei quasi stada permanenta, ha cuzau bunamein 2000 onns, e da cheu deriva bein il resultat, ch'il vegl lungatg retic ei quasi totalmein

svanius e che la gronda part dil vocabulari romonsch actual ha in origin e caracter latin. Bein han duront il temps miez e modern aunc auters lungatgs, en particular il *tudestg* modificau ils dialects romonschs ed emprestau a quests *divers elements, plaids e fuormas*, mo schizun quests plaids e questas fuormas han en general stoviu sesuttametter allas artadas leschas romanas. Sut tutas circumstanzias ei la comparaziun dil romonsch cun siu substrat latin tutafatg giustificada.

Il *s presents studis etymologs* dil romonsch *sursilvan* serestrenschan silla *derivaziun* e *svilupparaziun* dellas silbas *finalas* dils verbs, substantivs ed adjectivs romonschs *en general* e sin la *derivaziun* de questas spezias de plaids romonschs *en spezial*.

Igl intent ei quest, de oravontut eruir tras comparaziun la maniera, co ils plaids latins ein a riguard lur finiziuns vegni naturalisai en Surselva, de cheutras ulteriuramein scuvierer approximativamein il caracter, ch'il original dialect latin hagi giu, de milsanavont mussar co quest dialect seigi de sesez sesviluppaus e daventaus in dialect romonsch e de finalmein fixar e declarar las silbas finalas, las qualas serveschan aunc *presentamein* alla derivaziun de novs plaids. Mintga lungatg vivent sto enconoscher las leschas de sia derivaziun u de sia etymologia, per vegnir adequatamein cultivaus e saver furnir ord siu ravugl las expressiuns necessarias per novas caussas ed ideas. Enrihir il lungatg cun plaids emprestai ei ina fetg simpla, mo pauc ludeivla e tutafatg incorrecta maniera de proceder e meina in lungatg enstagl tier sia perfecziun, anzi alla perdiziun, mazza il spert productiv de quel e fa ordlunder ina mistira senza caracter. Bein sto mintga lungatg far emprestar plaids, mo quei duei daventar solettamein en in extrem basegns.

1. La derivaziun en general.

Nus considerein en questa lavur solettamein *l'etymologia materiala*, q. e. quella, che considerescha las *midadas din plaid*, las qualas effectueschan medemamein ina *midada* dil *senn* de quel. *L'etymologia formala* u la *fonetica* vegn cheu risguardada mo en general.

Finalmein considerein nus dalla etymologia materiala solettamein *la derivaziun* (Ableitung), senza riguard della *composiziun*.

Confuorm a nies *intent* stabilin nus, aschi lunsch sco posseivel, il latin vulgar, ni classic sco lungatg fundamental.

Plaids romonschs, che derivan direct dal latin classic, ni vulgar numnein nus *primitivs artai*.

Plaids romonschs, ch'il lungatg sez ha derivau, numnein nus *derivativs* e denter ils *derivativs* distinguin nus puspei *derivativs neutrals*, q. e. de quels, la silba finala dils quals ei talmein incorporada al tschepp u alla ragisch dil plaid, ch'ella posseda en questa combinaziun negina extraordinaria vertit logica pli, ch'ella ei insumma nuot auter, ch'ina silba integrala de siu plaid, necessaria per la significaziun de quel, mo dil rest spirontamein formala, sco p. e. raschun, caschiel, magun; e *derivativs vitals*, q. e. de quels la finiziun dils quals posseda aunc separadamein ina vertit logica.

Questa classa contegn ils vèrs *derivativs*. Dals *derivativs* e *primitivs artai* destinguin nus milsanavont il *plaids* emprestai da lungatgs moderns e denter quels ils *naturalisai*, q. e. *plaids*, che han acceptau la fuorma romonscha ed ils *spirs*, als quals questa transformaziun manca. Cun questa partiziun e metoda survegnin nus in franc fundament per noss studis; dovessen nus èra savens ir en errur, particolarmein a riguard la classificaziun dils *plaids* dell' emprema e secunda classa, quels della tiarza ein evidents avunda, sche resta nuottatonmeins per nies intent il resultat il medem. Sur de quels della quarta selai dispittar, mo èra senza alterar il resultat.

A riguard il plaid sez distingua la derivaziun, sco igl ei generalmein enconoschent, la *ragisch* u il *tschepp* e la *finiziun* u il suffix. Véras *ragischs*, q. e. la part essentiala din plaid ordeifer tuttas alteraziuns, possedan ils lungatgs romonschs, — essent lur *plaids* simpels generalmein artai ed el curs dil temps vegni alterai, — paucas, mo ton pli daret tscheppa, q. e. la restanza din plaid simpel, suenter haver smuttau la finiziun.

La derivaziun romonscha (sco èra gia la latina) secontenta denton bucca culla formaziun de *plaids* ord simpla tscheppa, deriva anzi puspei novas expressiuns ord entirs *plaids*, particolarmein ord *primitivs artai* e *derivativs neutrals*, p. e. *matt-mattatsch*, *mattatschaglia*; *parlèr*, *parleramenta*; *bueder*, *buedrégli* etc.

Ils *suffixs* u las *finiziuns* ein, u las simplas *finiziuns* flexivas, p. e. *a*, *ar*, *ir*, ni ch'els consistan en *silbas*, las qualas han in *agien senn*, e modificheschan tras *quel* la significaziun dil niev plaid.

Exempels: temer, la tema; scarvun, scarvunar; — pér, pirèr; priel- parlett; lader- ladrun; raschun- raschuneivel; canaster, canastrèr; caluster, calustrîa etc.

La derivaziun culs suffixs flexivs numnein nus la *relativa*; questa l'*absoluta*.

Il medem suffix sa esser en in plaid solettamein ina part integrala de quel, esser neutrals, e far sin in auter plaid in effect logic, p. e., **un** ei ina finiziun neutrala en caschun, perschun etc.; mo fa in effect augmentativ en luschardun, umun, femnuna etc.

Perquei destinguin nus puspei denter suffixs *neutrals* u *morts* e suffixs vitals u *productivs*.

Il lungatg romonsch ha artau bunamein tuts ils suffixs latins, ulteriuramein emprestau plirs jasters. De tuts quels suffixs ei denton ina gronda part actualmein neutrala ni mo pauc productiva, sil pli aunc vitala en paucas combinaziuns. Encontercomi ha nies lungatg formau novs suffixs productivs, sco *unz*, *unza*, *aglia*, *adetsch* etc. en filunz, medunza, ladernaglia, suadetsch etc. Per daventar productivs han ils suffixs per regla stoviu survegnir il *tun*, vegnir accentuai, quella canun ein els u daventai neutrals ni sepers totalmein, p. e. *ia* = *îa* en mellen = mellenîa, calustrîa, morîa; perenconter *inus*: asinus, asen; *icus*: medicus, miedi; tepidus, tievi. Denton paran èra suffixs buc accentuai de haver giu forza productiva, in exempel ei fravi- la *fravia*, èra molestia; mo lez plaid deriva bein da fabrica- la *fravgia*, dialect de Mustèr la *fravia*.

Il suffix accentuai de primitivs artai e de derivativs ei sutta-posts allas leschas foneticas e quei ton pli, sch'il lungatg ei pauc cultivaus e spartius en dialects, sco quei ch'igl ei il cas tier il romonsch; perquei dat ei dil medem suffix original el romonsch duas e treis diversas fuormas, p. e. *amen*: irom, tetgom, fegliom, e lennam, biestgam; *entia*: prudienscha, cardienscha; cartenza, penetienza, partenza, consequenzia etc.

Denton exista en general denter ils dialects romonschs, oreifer quels dil Rein, la tendenza de mantener il vocal original, e questa tendenza acquista pli gronda muntada, sco ch'in dialect vegn cultivaus e daventa literals. En quei grau nescha puspei la mira de seassimilar al latin. Novs plaids artai u emprestai conservan perquei ton sco posseivel la fuorma dil suffix original. Exempels: *neghligiensch*a e *neghligenza*, romaun e roman, marcadont, viandont, sco plaids vegls, — literals novs: predicant, fabricant etc.

A riguard las midadas foneticas dattan les posteriuras tabellas dils suffixs in sufficient sclariment.

Il ligiom a, e, i, che servescha al latin per empunir la ragisch cul suffix ei per part sespers. Il ligiom romonsch fuss à (e) e compara aunc en plaids artai e derivai sin *adat*, *adîra*, *arîa* etc. p. e. *perpettnadat*, *beadadat*, *lavadira*, *ferradira*, *porcaria*, *empunadira*.

En auters cas ei il ligiom daventaus il vocal principal dil suffix, p. e. en âglia, êglia, dad *a-culus*, *i-culus* etc. Cun tut sa ins dir, ch'il ligiom vegni bucca pli sentius sco tal. Ils plaids novs artai, ed empristai sedrizan en quei grau suenter lur original, p. e. *vivacitat*, *produtivitat* etc. A riguard l'applicaziun dils suffixs allas spezias de plaids e fuormas verbalas regia en general il spert dil lungatg latin, mo fa il romonsch in pli liber e general diever de quels; particolarmein fa il niev lungatg in extendiu diever de suffixs adjectivals per formar substantivs. A riguard igl effect, ch'in suffix fa sin in tschepp ni in plaid sa ins subdivider quels en quantitativs e qualitativs u materials. Ils suffixs quantitativs mantegnan il senn dil primitiv u derivativ, mo altereschan lez tenor il grad e diember; els seuneschan sco tals mo cun plaids entirs.

Statuescha il suffix in pluralitat de quellas caussas, ch'il primitiv indichescha, sche senumna el in *collectiv*, p. e. *lennam*, *bargada*, *sturnamenta*, *ferradira*, *mattatschaglia* etc.; augmenta u carschenta quel il senn u la muntada de siu plaid, sche eis el in *augmentativ*; fa el igl effect contrari, sche numna ins quel in *diminutiv*; renda il suffix la causa macorta, disprezzeivla, sche eis el in *pejorativ*; fa el quella bialla, *carina*, *amureivla*, sche havein nus in *vezzeggiativ*. Il medem suffix sa haver el medem temps il caracter de duas dellas surallegadas categorias, p. e. esser *augmentativs* e *pejorativs*, *umatsch*, *femnatscha*.

Ils suffixs qualitativs u materials midan materialme in il senn dil primitiv u dil tschepp.

A riguard la stabilitat dil senn dil suffix sa in suffix, ch'ei din temps staus quantitativs sesperder en in plaid e daventar neutrals, p. e. *terratsch*, *spinatsch*; per enconter sa in suffix material aunc productiv survegnir in senn quantitativ, p. e. *paterliera*, *misterliera* etc. *iér* diminutiv e pejorativ. En quei grau exista en scadin lungatg vivent gronda *vivacitat* e *productivitat*.

Ulteriuramein han ils suffixs materials e quantitativs manteniun lur originala significaziun.

Co certa tscheppa e plaids barattan il suffix din primitiv latin cun in auter, in process, ch'ei insumma ina spezialitat dil latin vulgar, co certs suffixs seconfundan l'in cun l'auter, formont in niev, e tgei suffixs il romonsch ni schon il latin vulgar hagi particolarmein cultivau, vesein nus il megler ella tabella dils suffixs, che suonda.

A riguard la slatteina dils novs plaids ei buc il *sem* dil primitiv mo la finiziun *decisiva*; per la slatteina naturala segida il romonsch cun metter vitier in *a*, p. e. en tur, sur, un, in, èr: il pastur, la pastura; signur, signura; pur, pura; mattun, mattuna; cusrin, cusrina; parler, parlera etc.; pli bauc para el èra de haver fatg diever dad *issa* ed *igna* en misterlessa, plevonessa etc.; madregna etc.

Mo bucc adina sefa la derivaziun correctamein, savens vegnan novs plaids derivai tras *faulsa analogia*. Era il romonsch ha de quellas derivaziuns, principalmein tier plaids tudestgs naturalisai; per auter sedrizzan ils plaids tudestgs de questa categoria suenter las reglas dils suffixs latins; èra ils suffixs tudestgs vegnan per regla romanisai ni schizun barattai cun latins.

2. Etymologia dil verb.

a) *Remarcas introductivas.*

Il caracter derivativ dil verb semuossa en siu *infinitiv present*; da quel dependa mintgamai la conjugaziun, e sin quel sepusa la derivaziun de novs verbs.

Actualmein, gie dapi ch'ei exista litteratura romonscha, posseda nies dialect las quatter finiziuns digl infinitiv present *âr*, *êr*, *er*, *îr*, che corrispundan agl infinitiv latin sin *are*, *êre*, *ere*, *ire*. Mo a riguard la derivaziun possedan solettamein *âr* ed *îr* *vertit productiva*. Noss dialects *derivon* solettamein verbs dell'emprema, ni della quarta conjugaziun; ils infinitivs *êr* ed *er* serestrenschan sin ina fixa quantitat de verbs simpels artai dil latin e lur componi e sin enzaconts verbs emprestai, sco prender, vender, tender, temêr, gudêr, pervêr, deffender, confunder; — intender, comprender etc.

Gie il pievel mussà schizun la tendenza de modificar suenter l'emprema ni la quarta conjugaziun, verbs emprestai sin èr ed er, che han buc in *simpel* semegliant en siu dialect, nun ch'el vegni tras la scartira constrenschius de mantener l'originala conjugaziun, p. e. *presumer*, daventa ella bocca dil pievel *presumar* e vegn conjugaus jeu *presumeschel*, pia suenter l'emprema conjugaziun dils verbs emprestai, solettamein perquei ch'il plaid sumere exista buc el vocabulari popular.

Questa preponderanza dils infinitivs sin ar ed ir regia denton bucca mo el romonsch, mobeinèra tier tuts lungatgs parents dil latin ed ei in product dil principi, che ha el curs dil temps voliu simplificar ed unificar la conjugaziun; — ni plitost — in mussament, ch'il latin vulgar dil Grischun hagi dappertut possediù mo duas conjugaziuns *vitalas* u productivas, l'emprema e la quarta, e *che la secunda* e *la tiarza* seigien semantenidas mo tier ina fixa quantitat de verbs simpels artai e lur componi, mo senza poder retscheiver e sviluppar novs plaid.

In direct mussament, che mo las duas allegadas conjugaziuns seigien stadas e seigien productivas ed en vita tier il romonsch, che in summa il lungatg vital segidi mo cun questas duas, presenta la conjugaziun dils verbs romonschs empristai u fabricai danovamein cul vér suffix latin. Lur conjugaziun va el present sco suonda: *dedicar*, *dedicheschel*, *dedicheschas*, *dedichescha*; *tolerar*, *tolereschel*, *tolereschas*, *tolerescha*; *martirisar*, *eschel*, *eschas*, *escha*. Danunder deriva questa fuorma inchoativa, che se presenta schiglioc mai u fetg derar en in auter lungatg roman ell' *emprema* conjugaziun?

Tenor mia opiniun ei quella fuorma naschida sin questa maniera. Ils plaid primitivs e derivai directamein dall' emprema conjugaziun accentueschan il vocal della silba penultima, p. e. *clamar*, *clomel*, *clomas*, *cloma*; — *castigiar*, *castigiel*, *castigias*, *castigia*; *verdegar*, *verdègiel*, *verdegias*, *verdegia*; *tschappitschar* *tschappêtschel* etc. Tras questa accentuaziun ha la penultima survegniu ina tala forza vitala, ch'il simpel tschepp dil verb sa bunamein adina vegnir duvraus sco substantiv; — ulteriuramein deriva il romonsch snueivel bia verbs dell' emprema da substantivs, che vegnan puspei conjugai aschia, p. e. *cuschinar*, *uschinel*, *uschinas*; *caschunar*, *caschûnel*, dappertut semussa in tschepp vital.

Fagient ussa ils plaid emprestai e fabricai resistenza alla substantivaziun ed essent lur penultima renitenta agl accent, p.

e. il dedic, jeu dedichel; il tolèr, jeu tolèrel; essent in summa in tal tschepp totalmein nonenconoschents al pievel, sche ha el sennui de conjugar quels verbs suenter l'emprema. La secunda e la terza retschavevan negins novs plaids pli e havevan dil rest il medem accent.

Ussa restava ei aunc la quarta vitala e cheu se presentava il suffix inchoativ *escere*, *iscere* neutral e senza vera significaziun sco finiziun flexiva; pia ha el adoptau *questa* e conjugau plaids d'ell' emprema, silmeins el present suenter la quarta. Il medem proceder semussa èra tier plaids emprestai della secunda e tierza conjugaziun, sch'il simpel exista bucc el romonsch, p. e. presumer, presumeschel. Mo sin questa maniera sai jeu declarar questa singularitat dil romonsch.

Bein mussan certs dialects ina certa predilecziun per igl infinitiv della terza, p. e. quel de Müstail, il qual retrai igl accent bunamein tier tuts verbs dell' emprema conjugaziun, de sort ch'igl infinitiv daventa mets, p. e. carèzer, mûnter; mo ella conjugaziun compara puspei il character dils verbs sin ar.

Èra il dialect sursilvan spossa la finiziun ar cun neghghir igl r, p. e. ludà, carezà, engolà, schulà; mo l'aversiun encoiter igl r final ei in general simpton dil sursilvan, p. e. parlè, pumè, stagl parler, pumer; — ed il vocal *a* vegn cheutras en sesez bucca spossaus, anzi *stendius*.

Il dialect de Sursès ha ses verbs cun *icr* ed *ecr*, che derivan forsa ded *iscere* ed *escere*, sche bucca plitost dad *icare* ni din auter suffix bucca latin.

Mo tut quei ei bucca sufficient, per supponer, ch'il latin vulgar grischun hagi sacu dau la preferenza ad ina autra conjugaziun che all' emprema, ni schizun possediu oriundamein principalmein verbs inchoativs, sco *carezascher*, *desiderascher*, etc.; *pertgei che bunamein tuts plaids artai e derivai directamein seconjugeschan senza „escha“*.

Encontercomi vegn la finiziun inchoativa a haver predominau ella quarta conjugaziun; cheu va nies romonsch ad accord cul talian. — La fuorma vulgara de finir ei pia stada finiscer. Ord igl allegau resultescha la preponderanza digl infinitiv *ar* e dell' emprema conjugaziun per il romonsch.

Lunsch ora la pluralitat dils verbs romonschs fineschan cun ar. — Qui ei ina spezialitat de nies lungatg; buc in auter lungatg roman fa in schi extendiu diever dell' emprema conjugaziun, de

sort ch'ins savess numnar quel il lungatg dell' emprema conjugaziun. Ha il romonsch en quei grau voliu imitar l'apparenta simpladat della conjugaziun tudestga? Ei para bucc, essent quei caracter fetg vegls.

Quest caracter ei nuot auter ch'il product de nossas simplas e primitivas relaziuns e della munconza de cultivaziun dil lungatg. En consequenza de questa ha il pievel manteniu mo ils pli necessaris verbs artai dellas treis autras conjugaziuns e derivau il rest cun igl infinitiv clar ed expressiv dell' emprema.

b) *La derivaziun relativa dil verb.*

Nus numnein derivaziun relativa quella cun il simpel infinitiv. Denter ils infinitivs ein, sco igl ei gia vegniu explicau solettamein dus *ar* ed *ir productivs* e de quels dus predominescha igl *ar*.

Il romonsch ha derivau e deriva aunc adina ina quantitat de verbs simplamein tras unir in substantiv ni adjectiv cun igl infinitiv *ar* ni *ir*. En quei grau ha nies lungatg mo fatg in pli extendiu diever dil medem caracter derivativ latin, e sco cheu indicheschan ils verbs rom. l'activitat dil primitiv, ni in stadi. Ils substantivs prefereschan *ar* e tals verbs derivativs ein buna-mein adina *transitivs*; ils adjectivs han ina predilecziun per *ir*, senza denton evitar igl *ar*; mo conjugescha lu savens tals derivativs cun il suffix flexiv: *escha*, *eschas*, *escha*, = pia sco ils novs primitivs ed emprestai.

Ins distingua in verb romonsch derivau sin questa maniera din verb romonsch, che deriva *direct* dal latin, tenor il *tschepp*, ni *tenor* las reglas della *fonetica*.

A riguard la midada dil vocal conjugal stovein nus observar, ch'il vocal ordeifer igl accent pateschi divers sviaments; denter *a*, *e*, *i*, *u*; mo ch'il veritabel vocal romonsch compari bunamein adina, sco ch'igl accent semetta puspei sin la silba conjugala, p. e. *cuschinar*, *cuschunar*, *cuschanar*; mo jeu *cuschinel*, el *cuschîna*, da *cuschîna*; *emprovar*, *empruar*, mo jeu *emprôvel* etc.

Aschia: *caschun*, *caschunar*; *raschun*, *raschunar*; *scarvun*, *scarvunar*; *fatschenta*, *fatschentar* etc.; se conj. *caschîna*, *raschîna* *scarvîna* etc.

Derivassen *caschunar* da *causionari*, *raschun* de *ratiocinari*, *scarvunar* din cert *excarbonari* etc. sche stovessen tenor las leschas foneticas, che regian e han regiu el romonsch, ils plaids era *tunar*;

cau ù cusienar ù cusinar, razizar ù razinar, scarbenar; igl **u** fuss strusch pusseivels, suponent quei *u*, che la silbas *io* ed *on* hagian sacu giu igl *accent* per saver semidar en *u*, che pia ils substantivs causio, ratio, carbo, seigièn avon vegni romanisai en caschun, raschun, scarvun e pèr allura tras derivaziun ils verbs vegni fabricai, unent simplamein *ar* culs substantivs ussa romanisai. A riguard fatschentar savess ins dir, che quei verb fussi in factitiv cul suffix (*entare*); forsa da facientare; mo allura stovess il verb haver la significaziun factiva e muntar far far fatschentas e bucca mo occupar.

Da tals plaid ein ils directs derivativs dil latin u *primitivs* tgiunsch de distinguer, sco saltar, clamar, urar, arar, levar, guder, ir, vegnir, siglir etc.

Tuts plaid de concept stattan a riguard lur sviluppaziun en relaziun l'in cun l'auter e semodificheschan savens vicendeivlamein, perquei sa bein èra in plaid primitiv vegnir alteraus e modifichaus pli tard sut l'influenza d'in auter *primitiv*, p. e. salutare vegn influenzaus da *salus*, *utis* = *salid*, e se modifichescha vallura en *salidar*; per nus ei dentont èra in de quels plaid in *derivativ direct*, havent il schenì dil lungatg tier quei process differenziau denter il substantiv *salid* e igl infinitiv productiv *ar* e quasi *scaffu* in *niev* plaid.

Exempels de simpels derivai cun *ar* ed *ir*: merenda, merendar; cadeina, cadenar, scadenar; vusch, vuschar; casa, secasar; domicili, domiciliar; emprova, emprovar, empruar; ballontschar; barschunar, bastunar; vergogna, vergognar; bintgun, bintgunar; bischa, bischar, brisclar; branca, brancar; emprun, emprunar; engonn, engannar; grascha, engraschar; pluna, emplunar; enferla, enferlar; frega, fregar; fem, fimar; leischen, lischnar; pal, empallar; dagutt, daguttar; lomm, lomiar; magun, magunar, magugl; magugliar; paleis, palesar; paregl, paregliar; petg, pitgar; plaid, plidar; pushegn, puschnar; rintga, rintgar; schaumna, schaumnar; spatla, spatlar; scarsola, scarsolar; tiba, tibar; scorza, scorzar etc. etc. grond, engrondir; cotschen, secotschnir; rih, enrihir; pitschen, se pitschnir; dultsch, adaltschir etc. etc.

c) *Derivaziun verbalu cun suffixs absoluts.*

Ultra dellas finiziuns flexivas *ar* ed *ir* possedan il sequents suffixs la pli gronda productivitat.

1. *Icare.*

Icar exprima igl effect u l'acziun dil primitiv (in substantiv u in adjectiv), ei in suffix dil *latin vulgar* fetg propagau, mo strusch ha in auter lungatg roman fatg in aschi extendiu diever de quel, sco il romonsch sursilvan.

a) La pli usitada fuorma romonscha ei *igiar* (egiar) u *iar* tenor il dialect de *Muster*.

Exempels romonschs: mustigiar u mustiar, fadigiar, camegiar, seturpigiari, struppiar, castigiar, zoppigiar, grevegiar, beffegiar, balbigiar, leviar, erpegiar etc.

Exempels tudestgs. Il romonsch renan ha formau in grond diember de verbs cun quest suffix ord primitivs tudestg: quasi tuts verbs, che derivan din tschepp tudestg ein vegni naturalisai cun icare (eare?), sco: baghegiar, trostegiar, handligiar maligiar, spottigiar, stroffigiar, schurmigiar etc.

b) Fuorma sin *giar* u *iar* cun elisiun digl i u e.

Exempels cun primitivs rom.: cavalgiar, levgiar, pervergiar (provedicare) etc.

Exempels cun primitivs tudestgs: zambergiar, mustergiar, sblundergiar, sachergiar da (sacra!)

c) Fuorma sin *egar* (agar).

Exempels: verdegar, perdegar, fervagar, lavagar, erpagar etc. Ins enconoscha per ordinari ils verbs romonschs derivai cullas treis allegadas furmas dil suffix icare ord la conjugaziun dil present; questa finescha sin *égia*, *îgia*, *âgia*, p. e. el verdêgia, lavâgia, sblundrêgia, baghêgia, grevêgia, castîgia, mustîgia, — el dialect de *Muster* e *Tujetsch*, *êia*, *âia*.

d) La fuorma *icare spira* presentan plaid moderns sco: criticar, fabricar, giudicar, dedicar, mortificar, falsificar; fuorma dil present: *escha*.

e) Ina fuorma diminutiva derivonta dad icare ei *tgar* u *itgar*, in niev suffix romonsch.

Exempels: pizzicare-piztgar, schulitgar, dulitgar, furitgar. Conjug. regulara: jeu dulitgel, ti dulitgas.

2. *Izare*

exprima medemamein igl effect u l'activitat dil primitiv (substantiv u adjectiv). Alla fuorma greca originala *izein* corrispunda ina latina imitativa *issare*, p. e. graecissare. Da questa fuorma para

gia il latin vulgar de haver fatg in extendiu diever. Veramein naturalisau ei lu quest suffix vegnius tras la scienza (theologia e filosofia), ha schizun influenzau sil tudestg e caschunau leu il suffix *iren* en probiren, studiren, philosophiren etc.

Ina semiglionta valeta e vertit ha era *isar* en il romonsch ed ei cheu fetg productivs. Ils products ein dentont bunamein tuts verbs novs, han perquei era la conjugaziun cun „escha“.

a) Fuorma *giar*. Baptizare = battegiar, probabel assimilaziun a bapicare.

b) Fuorma *isar*.

Exempels: scandalisar, martisisar; autorisar, moralisar, latinisar, favorisar, fraternisar, neutralisar christianisar, pauperisar, modernisar etc.

3. *Antare u entare.*

Quest suffix dat verbs *factitivs* en gronda quantitat, quei ei verbs, che fan far il sen dil primitiv; els vegnian per regla puspei derivai da verbs. *Fuorma entar u antar.*

Exempels: crescher = creschentar, viver, viventar, dormentar, spuentar, susentar, buentar, moventar, fugientar, fimentar etc.

De tuts ils lungatgs romans fa il romonsch il pli extendiu diever de quests factitivs. Lur conjugaziun ei adina regulara, mai cun „escha“.

Quests extendiu diever dils factitivs sin entare ei fetg vegls; cheu semussa forsa igl effect dil lungatg, che regeva ella veglia Rezia, sil latin vulgar. Fuss quei il cass, sche stovess il celt u igl etrusc haver giu in character verbal, fetg semigliont a quel che regia en lungatg semits, p. e. el hebreic. Era quest ha gronda predelicziun per tals factitivs.

Gia meins *productivs*, silmeins a riguard las novas fuormas ein ils sequents suffixs. Denton sto nies latin vulgar era haver fatg in extendiu diever de quels, pertgei ch'ils primitivs romonschs artai de questas categorias ein fetg numerus: lur senn frequentativ e diminutiv han ils biars manteni.

4. *Ulare, iculare, illare etc.*

Quest suffixs dattan frequentativs u diminutivs.

a) *Fuorma gliar u igliar.*

Exempels: ugliar, cavigliar, tgular (ejulari), cugliar, smugliar, magugliar, sgurghigliar, sburbigliar, sbagliar, pigliar etc.

b) Fuorma *lar* en *sfullar*, *serclar*, *brunclar*, *curclar*, *zinzlar*, *tremblar*, *misclar* etc.

Frequentativs e diminutivs da verbs e nominals *novs* ein, p. e. *pender* — *penderlar*; *venter* — *sventerlar*, *patterlar*, *misterlar*, *tgigerlar*.

c) Fuorma *ular* dat *plaids* moderns, *sco modular*, *postular*, *formular*, *pascular* etc.

Ils primitivs artai han il present regular, ils novs sin *erlar*, *ular* etc. se conjugeschan el present cun *escha*.

d) Fuorma *illar* deminutiva *savillar* da *saevus* (wild) wild sein etc. Foneticamein dattan *ulare*, *c-ulare*, *illare*, *iculare* las fuormas romonschas *lar*, *gliar*, *igliar* ed *illar*.

Aunc meins productivs ein da present ils sequents suffixs latins frequentativs ed intensivs, schegie ch'els han din temps gidau a formar ina gronda quantitat de verbs romonschs primitivs.

1. *Itare*, *tare*, *sare*, ni èra *tiare* (ceare, ciare) e *siare*.

a) Fuorma *itar*, *tar*, *sar*: *cogitare* = *quittar*, *persequitar*, *artar*, *scartar*, *refusar*, *rasar*, *scarsar*.

b) Fuorma *dar*, *zar*: *habitare* = *avdar*, *entruidar*, *mischedar*, *emblidar*, *destedar*, *rugadar*, *sbordar*, *sturnidar*, *maridar*, *marcadar*, *cùidar*; *gizzar*, *manizzar*, *drizzar* etc.

c) Fuorma *tschar* e *schar* da *tiare* e *siare* (ceare, ciare etc.): *captiare* = *catschar*, *cuntschar*, *tschantschar*, *empatschar*, *tschitschar*, *mitschar*, *smanatschar*, *tschappitschar*; — *laschar*, *straschar*, *faschar*, *marschar*, *caschar*, *fruschar*, *stuschar*, *anguschar*, *sguschar* etc.

Productiva ei cheu actualmein mo la fuorma moderna *itar*, *sar*.

Exempels: *exercitar*, *profitar*, *agitar*, *palpitar*, *gravitar*, *cursar*.

Ils verbs vegls han èra cheu per regla la conjugaziun regulara, ils novs drovan „*escha*“ el present.

2. Ils ulteriurs suffixs romonschs frequentativs e diminutivs:

a) *attare* (ettare) en *tschallatar*, *bigiattar*, *sbargattar*, *translattar*, *sfarlattar*.

b) *ottare* = *ottar*, *uttar* en *sbarbottar* etc.

c) *azzare*, *izzare*, *uzzare* en *scavazzar*, *slavazzar*, *lavazzar*, *mazzar*, *stizzar*, *sgrizzar* etc.

La gronda part de tals plaids han seassimilan a quels cul simpel suffix *tare*, *tiare*, *sare*, *siare* etc.; ni ein èra mo simpels

primitivs. Il medem vala èra dils verbs culs suffixs *uscar*, *iscar*, p. e. *brishcar* da bruscare; *bischar*, *pis-char* etc.

Ils suffixs inchoativs sin ascere, escere, essere, iscere, surire, turire, in summa tuts ils suffixs oreifer quels dell' emprema, ein bucca pli productivs, e paran èra de haver muncau al latin vulgar della Rezia.

Encontercomi ha il romonsch sursilvan silmeins entschiet a formar novs suffixs, senza precedenza din semigliont suffix latin. Ultra dellas fuormas deminutivas ed intensivas itgar ed erlar, che portan gia l'enzenna din ver suffix en dultitgar e misterlar havein nus aunc ils *sequents*:

1. *Innar* (ignar), suffix cul senn frequentativ e deminutiv, derivaus dal suffix deminutiv nominal *in*.

Exempels: pluschin = pluschinnar; *imitaziuns*: musinar, tarschinnar u tarschannar, pusinnar, caschinnar, carsinnar, scar-sinnar, scalinnar la mola mulin, tschaffinnar, targlinnar; tschaghgniar, sgarfignar, raghgniar, palpigniar etc. Igl ei difficil de distinguer las imitaziuns e faulsas analogias dals verbs simplamein derivai sco p. e. *cuschina*, *cuschinar* u *cuschanar*, *scalin*, *scalinar* (läuten), *pluglinar*. La conjugaziun dil present ei la regulara, el musinna, tschaghghènia, targlinna etc.

2. Il suffix augmentativ *erniar* ù *ergniar*.

Quel exprima igl effect ù l'activitat dil primitiv (substantiv u adjectiv).

Exempels: paltergniar, tschaffergniar, scrachergniar, slampergniar, scalcergniar, sblatschergniar, tartignar, petschergnar, puppergnar etc.

Mo èra questa fuorma suppona in substantiv sin *ogn*, p. e. il tartogn, il paltrogn, il ragoon, la ragoon, il tschuffrogn, il slamprogn, ina fuorma aunc vitala, mo per ordinari remplazzada presentamein tras **un** cun la medema significaziun augmentativa. Il mussament che la caussa stetti aschia, schai ella fuorma dil present, de q. verbs, p. e. el paltrôgna, el tschuffrogna el tartognia etc., nua ch'igl o original della finiziun dil nominal sto en consequenza digl accent puspei comparer.

La desinenza *ergniar* ei per consequenza mo aschi lunsch in suffix, ch'el vegn duvraus abusivmein per imitar novs plaid.

3. *anar*.

Quest snffix compara en buhanar, buttanar, sbuntanar, tallunar etc., deriva abusivmein da la finiziun *un*, buttun, buttunar,

buhun, buhunar e ses plaidis audan ella categoria de barschunar, raschunar, ramplunar, rumplanar.

Perquei ei èra la conjugaziun jeu sbantunel, sco jeu rischunel la giesta e bucca jeus bantunesch.

Conclusiuns: Ils primitivs artai e derivai cun in vegl suffix din temps productiv han el temps present la fuorma regulara; ils novs ed emprestai directamein quella cun *escha*. Quest factum sa a riguard la clàssificaziun dils verbs servir per regla e norma.

Il latin vulgar sto, ultra della fixa quantitat de verbs adoptai dellas 3 davosas conjugaziuns, haver dovrau principalmein verbs dell' emprema.

En prima lingia ha el segidau cun fabricar novs verbs cul suffix relativ *ar* ord substantivs ed adjectivs artai ed empristai; allura ha el preferiu ils verbs latins culs suffixs frequentativs ed intensivs e deminutivs sin ulare, culare, itare, tare, sare etc., sviluppau ulteriuramein tiare, siare, icare, entare. Il romonsch ha manteniu quest character, sviluppau principalmein *icare* ed *entare* ed *ulare*, adoptau e sviluppau el temps modern *izare* e schizun emprovau de formar ils suffixs novs itgar, erlar, innar, ignar, ergnar, anar, ils quals possedan in character quantitativ, sco in summa bunamein tuts ils suffixs novs.

La singulara finiziun *el* ù *al* ell' emprema persuna digl indicativ dil present; p. e. jeu fineschel, jeu stimuleschel, se presenta oriundamein mo tier ils verbs culla finiziun *escha*; aunc ussa conjughescha p. e. la Lumnezia ils biars verbs regulars senza *el*, p. e. jeu cresch, jeu catsch, jeu mitsch, jeu rischun etc.

Quest el final ha in character *enfonic* e negina derivonza organica. El vul dar plf bia consistenzia alla silba finala, finescha, perseverescha e medemamein distinguer l'emprema persuna dil singular della tiarza.

Il character mecanic de questa finiziuna *escha* ha lubiu ton pli tgiunsch ina semiglionta midada enfonica. Presentamein survegn la finiziun *el* adina pli il surmaun.

3. Etymologia dil substantiv e digl adjectiv.

La derivaziun nominala ei medemamein u *relativa* u *absoluta*. Ils *derivativs relativs* romonschs vegnan formai sin *duas modas*.

1. Ord las simplas ragischs u plitost la tscheppa de verbs *primitivs e derivai*.

2. Ord las medemas ragischs dils verbs e milsanavont ord il particip perfect irregolar ed ord adjectivs cun la finizium flexiva **a**.

De quels derivativs numnein nus *tscheppa* (Stämme), igl ei spir substantivs, per regla abstracts; quels dell' emprema classa consistan solettamein ord las parts dil verb, che restan, suenter haver smuttau igl infinitiv; els ein solettamein suttaposts allas leschas foneticas, las qualas midam tras igl accent savens il vocal tonic.

Ei dat ina grondissima quantitat de tscheppa e sa actualmein aunc bunamein ord scadin verb vegl vegnir scaffiu in tal nominal, *mo mai ord verbs novs*. Biars ein oz il di pauc usitai ni sepresentan mo en certas expressiuns.

Exempels dell' emprema classa: clamar, il clom; cantar il cant u cont; sbagliar, il sbagl; tagliar il tagl; quittar il quett; seglir il segl; tener il tegn; sgregnir il sgregn; tillar il til; stuschar il stausch; pusar il paus; spargniar il spargn; catschar il catsch; buglir il bugl; tschallattar il tschalatt; sbargattar il sbargatt etc.

Castigiar il castitg; camigiar il cameg (tg.); barattar il baratt; mustigiar il mustig (tg.) etc.

Baghigiar il baghetg; handligiar il handleg (tg); maligiar il maleg (tg); schurmigiar il schurmeg (tg) etc.

Sin questa maniera ein quests davos substantivs vegni naturalisai. Igl' emprem ei il verb tudestg vegnius romanisau cun icare ed ord il verb ei allura il substantiv vegnius separaus. Suenter in tal process etymologic fuss ei in pauc giustificau purismus de voler deragischar quests plaids e remplazzar els tras plaids emprestai sco edifizii, negozi, pictura etc. Ins laschi pia star els, els ein ussa romonschs, seigi pér lur provenienza germana.

1. *Exempels* de tscheppa, che sepresentan mo en certas combinaziuns: stimar il stem, far stem; mazzar il maz, ina vacca de maz; cattar il catt, tschunc francs de catt; mitschar il metsch esser a metsch etc.

2. *Exempels* della secunda classa cun *a* final: temer la tema (bucca da timor); posse, la possa; stimar la stima; comprar, la compra; mussar, la mussa; magliar, la maglia; temprar, la tempra

(dar l. t. dell' aua); burgar, la burga; storscher, la storscha; buglir, la buglia; scuoss, la scuossa; volver, viult, la viulta; clutschar, la clutscha; squittrar, la squittra; crutsch, la crutscha, las crutschas; stretg, la stretga; tratg, la tratga.

En questa classa audan èra ils substantivs, derivonts dals particips passivs regulars feminins, ils particips substantivai sin *ada* ed *ida* (eda), che gidan savens a substituir alla munconza din comodeivel primitiv e portan allura tuttafatg il character substantiv, significont igl effect dil primitiv, ni èra la totalitat de quei, ch'ei vegniu effectuau tras il verb, senn collectiv, p. e. la *shalada* (der Frost), la *punschida* (der Stich), la *stillada* (der Zug).

Questa maniera de formar novs substantivs ei de present fetg usitada.

4. Tabella dils pli usitai suffixs nominals absoluts.

§ 1.

Acus, ecus, icus, oculus, ucus.

1. *Acus* (*akk* tudestg), magliac (manus u magliar) in bratschett fein sco ins metta avon ad ina vacca u ad in pèr bos; tallac, trabac (trabes, letteras, quasi screttas cun ina trav, ni sco ina trav); *tubac*, magnac da magnanc, tapagnac, pulac; — bisacca (sacc), gasacca, *barlac*, *barlacca* (berlocca), baracca; *dracca* („dräkkete“).

Adjectivs: barac (brac); emprestai: austriac, cosac, polac, ubriac. Disprezativs u pejorativs novs: tugnac, murmignac; assimilaziuns u analogias arbitrarias a tallac e pulac etc.

2. *Ecus* (ekk) busecca (ital.)

3. *Icus* (îcus), *ikk*, *ig*.

Il suffix *icus*, che vegn buc accentuaus, sesperda quasi totalmein, p. e. *medicus* = medi, *meidi*; *porticus* = pierti.

Il suffix *ica* feminin vegn smugliaus en *gia*, p. e. *manica* = mongia; *basilica* = baselgia.

4. Il suffix *îcus* dat en primitivs masculins *itg*, feminins *îgia*: *amicus* = amitg, *umbillicus* = umblitg, *Ludovicus* = Duitg, *dikk* = ditg; *vischigia*, — *fadigia*, *limigia*, *mitgigia*. Quests davos plaids ein in mussament, che *îcus* seigi staus ina gâ fetg productivs.

Ic, ica productiv modern, substantivs ed adjectivs: la musica, la fabrica, la republica etc.; — unic, antic, public, cattolic, diabolic, lunatic, fanatic etc. ic diminutiv, forsa *burric*.

4. *Ocus* = *uc*: magnuc (maniocus), filuc, Marugg, senn original diminutiv.

Emprestai talians: pittoc, la pittoca, *baroc*; tarokk da troquer frz.: las troccas; merluc; tudestgs: la rucca.

5. *Ucus*, *ukk*.

Primitivs s.: carruca = il crieç, sambuca = suitg.

Diminutivs immitai ad *ac*: il patterluc, barbuc.

Tudestgs: il stukk, la filistucca; frz.: la perrucca; novs ital.: caduc, il mal caduc.

§ 2.

Aceus, *iceus* u *icius*, *oceus*, *uceus*.

Quests suffixs ein stai din temps fetg productivs els dialects talians (*accio*, *occio*, *uccio*) e romonschs ed ein in mussament historic, ch'ils dialects latins dell' Italia superiura e della Rezia stopien esser stai fetg parentai. Els han oriundamein in senn *collectiv* ed *augmentativ*, il qual ei denton per part sespers; els significheschan il product dil primitiv en sia totalitat cun in senn *pejorativ*.

1. *Aceus* = **atsch**, *atscha neutralisau*.

Exempels: spinaceus = spina = spinatsch; terra = terratsch; ov = uatsch, butt = buttatsch, plumatsch, bovatsch, buatsch, squatsch, cadenatsch, scanatsch, mattatsch, vinatscha, madernatscha, paratscha, carnatsch etc.

2. **Atsch** *augmentativ e pejorativ vital*: vallatscha, crestatsch, umatsch, femnatscha, cugliunatsch, diatsch = tschei diatsch; *adjectiv*s: pupratsch, bienatsch, diratsch etc.

3. *asch* (*acea* u *acia*): melerasch; correa = curascha; rascha; fusiun cun *ax*, *sco fornax* = fornacia = furnascha = fugascha, *bagascha* (*bucca franzos*) etc.

4. *Az*, *azza*: forsa *lavazza*, nun che quests plaid havessen giu il suffix *atia*, *cavazza*, *madraz*, *madrazza* etc.

Emprestai: cuirass, terrassa, grimmassa, molassa.

5. *Iceus*, *uceus* = **étsch**, *étscha*.

Ils derivativs de verbs sesurveschen din **ad** per empunadira u ligiom; quei lai supponer, ch'els derivien da particips passivs substantivai, p. e. *suar*, la *suada*, il *suadetsch*, il product bucca mo dil *suar* en general, mo dina concreta brava *suada*. *Aschia*: *scuar*, *scuadetsch*; *sbuar*, *sbuadetsch*; *engolar*, *enguladetsch*; *rugadetsch*, *lavadetsch*; *flar*, *filadetsch*; *cuadetsch*, *pelladetsch* (da

pelar far giu la pial) etc. Il suffix rom. **adétsch** ei cun verbs aunc fetg productivs.

Ils derivativs de *tscheppa nominala* han buc il ligiom: ladretsch (latus), tschavétscha, carnétsch, (scarpuceus) scarpétsch; capucea = capétscha, capétsch; ravétscha, genétscha, madrétscha (fusiun cun *ix* en junix, matrix), gambétscha, manétsch etc. Adjectivs: cametsch, malsanetsch etc.

6. *Iceus (icius itium)* = **étsch**, *étscha*.

Exempels: servitium = servétsch; pellétsch, pellétscha, cudétscha, cavrétscha, trétscha, buccarétsch, manétscha.

7. *Otsch, otscha, utsch, utscha*: merlotscha, carrotscha, botsch, botscha; croceus = crutsch, crutscha; camoscius? camutsch etc.

§ 3.

A-culus, (e-culus), i-culus, u-culus, lia:

Ein suffixs latins diminutivs, denton ha la gronda part de primitivs artai e derivai neutrals persquella significaziun. *Lia* ha encontercomi manteniu siu senn collectiv. Fusiun cun **lia**.

1. *Agl, aglia*.

Exempels: battaculum = *battagl*; crap, carpagl; dimoraculum = *termagl*; pli- (u) *magl*, *cornagl*, *travaglia*, *pennaglia* etc.

Il senn diminutiv seresenta aunc en benna = *bennagl*, *brocca* = *bercagl* etc.

Ils *feminins* de questa categoria semischeiden savens cun il medem suffix smugliau sin *aglia*, derivonts dad **a-lia**; quests han per regla il *senn collectiv*.

Exempels: *batualia* = *battaglia*; *muralia* = *miraglia*; *paçalia* = *paçaglia*; *tuaglia*, *canaglia*, *puraglia*, *fercaglia* da *frac*, *sfraccar*; *preraglia*, *mattatschaglia*, *ladernaglia*, *verbanaglia* etc.

Il ligiom *a* ei cheu carschins ensemen cun *glia* en *in* suffix. Quest niev suffix **aglia** ei aunc fetg productivs, sco *mattatschaglia* etc. mussan.

2. *Ègl, èglia (églia)*. Il medem process se presenta era tier *i-culus, u-culus*.

Exempels de primitivs rom.: *soliculus* = *solègl*, *lamègl*, *spuentègl*, *arvègl*, *auricula* = *urèglia*, *uègl*, *parsègl*, *remègl*, *but-tèglia*, *tschischèglia*, *isèglia*, *vadèglia*, — *mervèglia*s etc.

Collectivs: *da fumègl* = *fumèglia*, *isèglia*.

Adjectivs: *parègl*, *mervègl*.

Igl *i — lia* dat cheu il niev fetg productiv suffix collectiv **égli**, p. e. paganégli, vermanégli, utschlégli, buedrégli, rutenégli, ladernégli etc.

3. *U-culus* = **ugl**, ugli ha la medema smugliada en primitivs romonschs: sco geniculum = schanugl; agnuculus = anugl; magugl, céspugl, strangugl, fenugl, capugl, panuglia, canuglia (la cua dina plonta. Collectivs ein scars.

4. *A-culus* = *achel*, *acla*.

Questas fuormas sepresentan en plaids naturalisai pli tard, p. e. tabernaculum = tabernachel; spectaculum = spittachel; orachel, miracla etc.

Faulsa Analogia dils tudestgs Bundhacken = punachel; fersachel (Feuerhacken) e dil diminutiv puranchel (da Burahagel).

5. *Iculus* = *ighel*, *icla*.

Exempels: periculum = prighel; strighel, turnighel, particla, urticla, formicla, fignécla etc.

6. *Icula* = *élgia* en lentélgia; = *élla* en clavicula = clavélla.

7. *Culus* = *chel*.

Il simpel *culus* dat la fuorma primitiva *chel*, p. e. narunchel, coperculum = cuvierchel; enzerchel, tscherchel, mus-chel, vidruschel, mis-chel etc.

§ 4.

Allus, *ellus*, *illus* (ullus).

Quests suffixs fan per ordinari victoriosa resistenza alla smugliada en *gl*, denton han en certs dialects divers plaids fetg usitai èra stoviu succumber a questa.

1. *Allus* = *agl* en caballus = cavagl, plural: cavalls; cristagl, cristaglia, mo èra cristall, cristalla; perenconter, papagagl, mammagagl.

2. *Ellus* = **i** masculin, **èlla**, *alla*, *iala* feminin, **ials** u *èlls* plural masculin.

Exempels: capellum = capi, capells u capials; capella, capiala; — cervellum = tschurvi; vascellum = vaschi, vaschella, vaschalla; purschi, purschalla; purschala; pissi, ani; cani, canella; utschi, utschals, utschella; rasti, rastella etc.

3. *Illus* = *èll* u *ègl smugliau èlla (alla)*, *èlla*, p. e. capillus = cavègl, cavèlls; montanilla = montanèlla, montaniala; giuentschella, fantschella, dunschala, scadiala, fimiiala u fimèlla; missèlla, missiala; scarsèlla; argilla = arschèlla.

La fuorma *é* claus stat probabel en connecziun cun *îlis*, p. e. axile per axiculus = ischégel; manél.

Il senn diminutiv seresenta aunc en fenestra = fenestréll, tanvèlla, tarlantiàla u tarlantiella.

Ullus quasi morts forsa en plaids sco: casulla = cazola, sche buc diminutiv da caz = cazola.

§ 5.

Alis, êlis, îlis (abilis, ebilis, ibilis).

1. *Alis* = **al** dat adjectivs, mo èra substantivs, che derivan oriundamein dad adjectivs substantivai, p. e. spinal (caro spinalis); mistral (homo ministerialis); Nadal (dies natalis), spiritual, canal etc. Mussaments per la veglia productivitat de quest suffix ein ils sequents derivativs: pusar = pusal; tschappar = tschabergal; fischar = fischal; ir = iral; aua = ual; bual, bural etc.

Adjectivs: vegls e novs en gronda quantitat, p. e. carnal, venial, venal, adual, spirtal, celestial, infernal etc.

Êlis = *êl* ei perenconter quasi morts, sil pli Fidel da fidelis.

2. *Ilis* = *êl* dat en paucs primitivs *égl*, p. e. bovine = nuégl; barile = brégl; faltschégl, badégl; la fuorma usitada ei denton *êl*, brél e faltsché, badél, scúatél; subtilis, = suttél. Il plural ei *êl*, aschia badéls, faltschéls, — schizun nuégl duess haver el plural nuélls, denton exista denter certs dialects la tendenza de smuggiar igl *êl* en *égl*.

3. La fuorma moderna productiva dil suffixs *îlis* ed *ilis* ei **îl**, p. e. civil, guivenil, schentil, util, pueril e puril etc.

Ilis mort ordeifer igl accent dat *el*, p. e. gracilis = grâschel; habilis = hâbel; côtgel etc.

Spezialmein productivs ei encontercomi il suffix *ilis* en connex cul ligiom **b** ellas fuormas compleinas, *abilis, ebilis, ibilis*. La fuorma romonscha predominonta ei **eivel**, derivonta dal suffix (i) ebilis, il qual para de haver survegniu la preferenza visavi ad ibilis ed abilis.

Ils derivativs ein verbals e denominativs cun in senn facultativ.

Exempels: capavel, capeivel; ludar = ludeivel; empernder = emperneivel (p. e. ella canzun de s. Adalgott 1670: „el ha in emperneivel tgau“); undreivel; veser = veseivel; posseivel, raschun = raschuneivel; verdeivel, carteivel, snueivel, sgarscheivel, manus = maneivel etc. etc.

Moderns mantegnan il suffix original: palpabel, miserabel (misereivel), probabel, magliabel, terribel, movibel, horribel.

§ 6.

Amen, imen, umen.

1. *Amen* = **om**.

Primitivs: ligamen = ligiom; coramen = curom; aeramen = irom; solamen = sulom etc.

Qnest *om* ei productiv cul senn *collectiv* pur en plaids, sco: tetg = tetgom, casom, feglia = fegliom etc.

Il ver suffix *collectiv* ed *augmentativ* productiv de questa derivonza ei denton **am**.

Exempels: lenna = lennam (viel Holz); roma = romam; biestgam, tguram, portgam, gaglinam etc.

2. *Imen* = ed *umen* = *im* u **em** ha in senn *collectiv* e pejorativ. *Em* ei neutralisau en plaids fetg usitai, sco: resgem, sarclem, ladem, sunem, cantem, culem etc.; mo ha siu senn *collectiv* pejorativ en ina gronda quantitat de plaids derivonts da verbs, sco: scriver = scrivem, scallinem, legem, regem, scadanem, murtirem, luvrem, paterlem, purtgerem etc. *em* ei fetg productiv.

Umen = *um* en plaids novs ed emprestai sco: legum, bitum etc.

§ 7.

Aneus, oneus.

1. *Primitivs*, che derivan dad adjectiv substantivai, culla fuorma *ogn* = *ogna*.

Exempels: calcaneum = calcogn; rentamogn (forsa plaid compost); carlogn, compogn; montanea = montogna; pitgogna, castogna, ragogna etc.

L'*anteriura* productivitat dil suffix romonsch *ogn*, *ogna* sepre-senta denton, sco gia remarcau, en ina quantitat de verbs cul suffix *ergniar*, p. e. paltergniar = paltrogn, tartogn etc.

2. Fuorma *ani* en *capitaneus* = *capitani*, imitai ein schani, schmani.

3. Ils adjectiv e forsa era quests paucs substantiv sin ani fusioneschan aneus cun anus, p. e. subterraneus = sutterran, spontaneus = spontan, subcuttan etc.

4. *Oneus, onius* sa presentar ils primitiv romonschs *synphonia* = sampugn, testimonia = stamogna; forsa *caronea* = carogna, carugna; *onius* en *Antonius* dat da vegl Antieni, da nov Antoni.

§ 8.

Andus, endus, undus.

Questa fuorma dil gerundiv dat divers primitivs romonschs ei denton pauc ni nuot productiva.

1. *Andus* = *ond, onda*.

Exempels: domonda, commond (tscheppa?); vivonda, bubronda (gallonda da glans, glandis).

2. *Andus* = *and, anda* en plaids novs ed emprestai: girlanda, veranda, locanda etc.

3. *Endus* = *end, enda*. *Exempels*: legenda, unfrenda, pervenda, merenda, spenda, fatschenda (ta), dividend, subtrahend etc.

Analogias de plaids tudestgs en *Linde* = *la gliénda*, chiendis, *spiendi* etc.

4. *Undus* = *und, unda* en plaids, sco: *oriund, avunda* (abunde), *moribund, vagabund*; — *facund, furibund* etc.

§ 9.

Anus, enus, inus, inus, unus.

Il romonsch posseda in grond diember de primitivs substantivs ed adjectivs derivonts u conformai a quest *suffix adjectival* latin.

1. *Anus* = **aun** u *eun (oun)*.*)

Primitivs (adjectivs substantivai): *pultaun, pulteun* u *pultoun*; *paganus* = *pagaun*; *carstgaun, vannaun, fontauna, uclaun, tgattlauna, curtauna, mangaun, envernaun, pattlauna* etc. etc.

Primitivs rom. (adjectivs): *mesaun, romaun, permevaun, derschelaun, umbrivaun, pagaun* etc.

Derivativs, senn augmentativ e pejorativs en *magliaun, sgu-schar* = *sguscheun, sgsuscheuna*; senn diminutiv en *alvaun* (weisslich), *cotschnaun*.

2. *Anus* = **on**, *ona* (onna) en plaids sco: *plebanus* = *plevon*; *caplon, scrivon, mison, camon, camonna, lavon* etc.

3. *Anus* = **an** en plaids novs, *an* productiv, p. e. substantivs: *publican, suveran, agricolan, hortulan, artisan, partisana*; — adjectivs: *mundan, lontan, roman, talian, vallesan* etc.

4. *Énus* = **èin**, *eina* en plaids *primitivs*, sco: *pullicenus* = *pluschein*; *pullein, catena* = *cadeina, maseina, risteina*; *simpels*:

*) Rem. *aun, eun* ed *oun ein* tuttas treis fuormas usitadas ton ella bocca dil pievel, sco en scrett.

geina, scheina, stgeina, tscheina, Schluein ord Levenoce. Igl ênus vegn smugliaus en pushegn = postcoenam.

5. *Inus* = **în**, *ina*. En certs dialects exista la tendenza de smugliar igl in en *ign* u *égn* e de render quest ign nasal.

Exempels primitivs: *curtinum* = curtin, cusrin, padrin, *sguridin*, mulin, caltschina, cuschina, purgina etc.

Derivativs: pluglina, murglina, caserina; zopp = zoppina, pisch = pischina (in pitschen cataract) selvaschina etc. etc.

Adjectivs: latin, divin, matutin, vischin; — Tujétschin, Burmin, in original suffix per gentilia, uss emblidau.

6. *Inus* = **in**, **ina** diminutiv e vezzeggiativ, p. e. mat = mattin, nas = nasin, car = carin; — dultschin, aischin, verdin, fres-chin corrisponda al tudestg lich, p. e. aischin = säuerlich.

7. *Inus* curt dat en primitivs *en*, nun ch'igl i vegni elidius, sco: *fraxinus* = fraisen; *asinus* = asen; *domina* = donna, *dunna*; *femina* = femna.

Ils novs ed emprestai salvan igl i e mussan la tendenza d'accentuar quel, p. e. *pagina* = pagina, fuorma populara pagina, paginar.

8. Cun *înus* seconfunda il suffix *ignus* en plaids sco *benignus* = benign e benin, *malignus* = malin e malign, *sterpignus* = *sterpin*, pli usitau che *sterpign* etc.

V. *Unus* (unis) dat en plaids vegls medemamein *in*, p. e. *jejunus* = gigin; *commune* = cumin; ils novs han un sco: *opportun*, *importun* etc.

§ 10.

Ant (*ans*, *antis*), *ent* (*ens*, *entis*).

Quest suffix participial ha schendrau direct ni indirectamein ina gronda quantitat de plaids, la raschun ei quella, ch'il suffix ei tras il particip culla medema finiziun vegnius tenius si de frestg e ha cheutras stimulau il pievel de far diever de quel tier novas derivaziuns.

1. *Ant* = *ont*, *onta* (buc onda).

Exempels: *marcadont*, *viandont*, *important*, *envernonta*.

2. La fuorma romonscha productiva ei denton **unz**, **unza** (onz, onza).

Novs *substantivs*: *filar* = filunz, filunza; *spatlunza*, *stigliunza*, *saltunza*, *medunz*, *pedunz*, *cusunz*, *cusunza*, *enzardunz*, *sluunza*; *muronz*, *muronza*, *portonza* etc.

3. *Ant* = *ant* en plaids novs, sco: *predicant*, *fabricant*, *trabant*, *galant* etc.

4. *Ent* = *ent* ei meins productiv, gia perquei ch'ils particips dellas treis davosas conjugaziuns han sco lur verbs ina muntada meins viva e gronda el romonsch, che quels dell' emprema. Ils substantivs ed adjectivs, che han totalmein pers il caracter participial ein perquei scars.

Exempels: il *servient*, il *cussadent*, *parent*, *president* etc.; *possent*, *valent*, *fervent*; *carschen*, *digren*, *bugien* (adverb.).

Per ina analogia a *muronz* e *filunz* vala forsa *parenz*, *parenza* etc.

Mo ton pli reha ei la provenienza dal neutrum plural dils particips, dals plaids *abstracts* cullas finiziuns *antia* ed *entia*.

§ 11.

Antia ed *entia*.

1. *Antia* = **onza**.

Exempels: *sperantia* = *speronza*; *fidonza*, *manonza*, *emblidonza*, *munconza*, *isonza*, *plaronza*, *perdunonza*, *dustonza*, *fermonza*, *importonza*, *pussonza*, *scuidonza*, *gitigonza* etc. Il suffix *onza* ei aunc adina productiv e deriva ses plaids da verbs: *regordar* = *regordonza*, *stinar* = *stinonza* etc.

Vegls primitivs smaccan il *tia* en tscha, p. e. *diceancia* = *tschontscha*, *ballontscha*, *rabantscha*; semegliontamein *Frontscha*, *lontscha* etc.

2. *Antia* = *anza* (*anzia*) dat plaids novs, sco: *ignoranza*, *pitanza*, *quitanza* etc. (*creanza*, probabel vegl).

3. *Entia* = **iénscha**.

Exempels: *prudentia* = *prudienscha*, *cardienscha*, *sabienscha*, *contentienscha*, *regordienscha*, *lubienscha*, *conveniensch*a, *vogliensch*a, *preschiensch*a etc.

Jénscha ei in suffix aunc adina productiv, p. e. *parvegnir* = *parvegniensch*a etc.

4. *Entia* = *iéntia*, p. e. *paziéncia*, *penetiéncia*; — *bucca* productiv.

5. *Entia* = *enzia* u *enza* tier plaids moderns sco: *influenzia* u *influenza*, *consequenza*, *violenza*, *abstinenzia*; — il romonsch sursilvan preferescha la fuorma sin *zia*.

§ 12.

Aris.

Aris = **iér**.

1. *Primitivs* vegls mussan la fuorma **iér**, p. e. collare = culier; tabulare = tagliér; mulissiér, linearis = lingier etc. che quests plaids sappien bucca haver ils tudestgs Göller e Teller per primitivs simpels mussa il diftong *iér*, che suppona necessariamein in *vocal* dil *suffix accentuau*, per saver far questa midada.

2. *Aris* = **ar** ei productivs, principalmein tier adjectivs, sco: popular, particular, secular, vulgar, familiar, singular, capillar etc. Substantivs: altar, scolar etc.

3. *Aris* (*are*) = à (*ar*) en paucs primitivs e derivativs, p. e. vallare = vallà, diclà, schulà, tetlà etc.

§ 13.

Arius.

Quest suffix substantiv ei el romonsch fetg productivs; la fuorma principala ei *èr*, pronunziau **è**, *èra*.

Arius = **èr** (**è**), **èra**.

1. *Nums personals*: calgèr, rodèr, sterler, vadler, vitgèr, portger, vischender, muliner, mistergner etc. Adjectivs: senistrer, manzaser, mugher etc.

2. *Plontas*: Pirer, maler, nugher, fignicler, permugler etc.

3. *Liuc, vaschi, maschina, instrument*: tschaler, graner, ualer, scotgèra, cotglèra, caltgera, pes-chèra; curter, caldera, tabachera, bagnera; taler, sgarmera, binèra, spimera, manera, salera, panera.

4. *Effect*: cudera, tschavera; *collectivs*: levgera, canera, galèra, palèra, montanèra etc.

Ina ulteriura sviluppaziun dil suffix *arius*, ni forsa erius, ei arius (erius) = **iér**. *iéra*.

Questa midada suppona, sco sura tier **aris** u ina stgirentada pronunzia de quest suffix denter *a* ed *e*, ni schizun in suffix vulgar *érius* u *érus*.

Exempels: pugnerius = pugniér, pugniéra; miseriera, fliéra, cavalier, cuschanier, coquinéra = cuschaniéra, prischunier, sgurri-giera, bandiera, la lingiera, caffetiéra, statéra = stadéra.

Il suffix **iéra** ha èra in senn *pejorativ* en plaids, sco: misterliera, paterliera, muriera, maniziera etc.

§ 14.

Ard, urd.

Quests suffixs tudestgs dattan enzaconts plaids, sco: gagliard, bastard, Glienard, hallumbard, lombard; *enguord, vegliuord, maluord, macort*, bagorda etc. ni che lez vegn remplazaus tras *alis* en numms propriis sco Glienard = Gienal, Leodegardus = Ladagal.

Aschia statt ei èra cun siu frar **arr** (e, i) en plaids sco ujarra, caparra etc.

§ 15.

Ascus, iscus, uscus.

1. En primitivs simpels, sco: ascua et pascua = astg e pastg (asc e pasc) tastga, frasca regia la tendenza de smugliar igl se en *tg*.

Derivativs dat ei mo paucs, *burasca* èra burascla. Domliasca deriva da Tumilisca u Tomilesca. Renastga forsa da *Arenasca* = „Sandalp“.

2. *Iscus* = *èstg* en teodiscus = tudestg; *èstga, uestg; iscla* en buriscula = briscla.

Novs emprestai: pitoresc, burlesc, romanesc etc.

Uscus en borusca = brustga, en radicals fuscus = fuostg, musca, muostga (musca) etc.

§ 16.

Aticus.

1. *Aticus* = *atg* en plaids primitivs: linguaticum = lungatg, selvaticus = selvatg.

2. *Aticus* = **adi**, primitivs: viaticum = viadi; vinaticum = vinadi; selvaticus = selvadi; lunaticus = glinadi (Adé ti mun glinadi! canzun spirituala).

Derivativs: segneradi, bubradi, purschaladi, uradi, pellegrinadi; grimm = garmadi, vassalladi; sanganadi etc.

3. *Aticher* stat sut l'influenza dil tudestg: fanaticher, rom. fanatic; grammaticher, lunaticher; rom. lunatic u glinadi.

Atica en grammatica, practica scurzaniu: grammattia, prattia: „la prattia vala pli che la grammattia“; la prattia = il calender.

§ 17.

Asticus = ast primitivs vegls: Ruast da ruere, padrast.

Novs primitivs: scolast, morast (tudestg), ecclesiast, monast, gymnast; era adjectivs sin *astic*, p. e. scolastic, ecclesiastic etc. *Esticus* = *icsti* en domesticus = domiesti.

§ 18.

Aster = aster en in pèr primitivs, p. e. padraster, figliaster, canaster (canistrum = canèster = canaster); incaster; pulaster (italian), pilaster.

En plaids novs ha aster puspei il senn *pejorativ*, sco: poëtaster, fabricaster, cavalcaster (Raubritter) (en il cudisch instructiv per las scolas ruralas).

Ester = ester (iè?) en terrester, silvester (exterus = esterus = jèster).

§ 19.

Att, Ett, Ott.

1. *Att* = *att* suffix tudestg dat *primitivs* sco: *stgiratt* u *squillatt*, *pignatta*, *bagatt*, *garbatt*, *gargatta*, forsa èra *matt*, *matta* etc.

2. *Ett* = *ètt* ed *etta* ei in suffix productiv cul senn diminutiv e vezzegiativ.

Derivativs rom. *quasi neutralisai*: *priel* = *parlett*, *caz* = *cazetta*, *pastget*, *mustget*, *trombetta*, *birett*, *biretta*, *vachetta*; *solett*, *soletta*.

Diminutivs clars: *miurett*, *casa* — *casetta*, *canastrett*, *umett*, *dunnetta*, *liurett*, *bostgett*, *affonett*; — *pulitet*, *pignett*, *lomett*, *schittett*, *carett*, *bunett*, *bunetta* etc.

3. *Ott* = *ott* vegn medemamein savens *duvraus* per suffix diminutiv.

Primitivs senza diminuziun: *barlott*, *fagott*, *galiott* etc.

Diminutivs: *giuvenott*, *giavelott*, *pischarott*, *vegliott*.

La fuorma pli usitada ei

4. *Ott* = **utt**, p. e. *savilutt*, *sgagniu*t, *sabiut*, *tgilutt*, *tgilutta*, *la sadlutta* etc. *barbutt*.

Che *ott* vegn *utt* semussa èra en *Péder Otto* u *Pedrott* = *Padrutt*.

§ 20.

Atus (*ata*), *etum*, *itum*, *utum*.

Il suffix *atus* derivonts dal supin latin e directamein dal particip perfect romonsch dattan ina quantitat de plaids, ils quals expriman igl effect u il product dil primitiv.

1. *Atum* = **au** en primitivs vegls, sco; *peccatum* = *puccau*; *advocatus* = *ugau*; *comiau*, *clavau*, *puschlau*, *pusalau*; — *grau*, *malurdau*, *malempudau*, *malengrau* etc.

2. *Ata* = **ada**.

Derivativs denominativs: pan = pannada, meisa = mesada, casa = casadá, bocca = buccada; pureada, bargada, annada, faltschada, armada, schurnada, curtellada etc.

Ils nums derivativs dal particips perf. romonsch ein gia vegni tractai.

3. *Atus* = *at* compara tier plaids novs ed emprestai, p. e. consulat, senat, advocat, episcopat, camerat; il vegl mistat ha forsa in primitiv latin sin as, atis, ni ei talian.

Etum, èta = *cida*.

4. *Primitivs*: moneta = moneida, consueta = cusseida, galeta = galeida, rueida etc.

5. *Etum* = **iu** (éu) en nums de *locs* etc. imitaziun u analogia al particip (iu, éu).

Primitivs rom.: boletus = buliu, roburetum = ruvriu, spineu, plattiu, plantschiu, burniu.

Etus = *et* en novs, sco: secretum, secret, spinet.

6. *Itus* = iu en *futiu*; murdiu (ord per (a) mur de Diu = il mur diu).

Ils substantivs derivonts dal particip perfect dattan *ida* ed appartegnan alla medema categoria sco *àda*, p. e. la punschida, la ventschida etc.

Denominativs ein scars.

Exempels sin *ita*: la vëndita, réndita, spérdita ein probabel emprestai dal talian.

Originalas midadas de plaids cun *itus* ein creditum = criédi, spiénda, riéd u riedi etc.

7. *Itus* = *it* u *ita* se presenta en politus = pulit; allura en plaids novs credit (compara il suffix *it* da us, utis!)

8. *Utus* = ut en plaids novs, p. e. statut, *resolut*, absolut, recrut etc.

§ 21.

Avus, ivus.

1. *Avus* seconfunda cun *abilis* per formar ils numerals ordinals sco: otgavel, novavel etc. Substantivs dil medem character: reginavel, personavel etc.

2. *Ivus* = **îv**, **îva** ei productivs.

Substantivs: l'umbriva, schunschiva, lischiva, litgiva etc.

Adjectivs: uliv, nativ, fugitiv, preparativ, vomitiv, dormitiv, primitiv etc.

§ 22.

Ax, ex, ix, ux.

1. *Ax* = *asch* u *aisch* en paucs primitivs, sco: fornax = fornaisch, torbax = truaisch u truasch etc.

2. *Ex* = *eisch* en vervex = barbeisch etc.

3. *Ex* = *isch* en codex *cúdisch*, pulex = pélish; *ix* = *îsch* = perdrix = pernisch, radix = ragisch, cornisch; *ix* = *isch* = calix = càlish.

Igl accent dil suffix romonsch dependa cheu per regla dalla quantitat dil vocal suffixial latin.

§ 23.

Ensis.

Adjectivs e patronyms *Ensis* = **eis** en burgensis = burgeis, vallensis = Valleis, herba hortensis = urteis, palensis, paleis.

Ensis = *ês* suffix productiv en nums gentils, p. e. milanes, ingles, genues, bernes, uranes, franzês, engiadines; franzôs deriva dal tudestg, dialect engiadines: franzês.

§ 24.

Entus, l-entum, m-entum.

Ils substantivs *vegls* han

1. la fuorma romonscha **ién**, quei che lai supponer in suffix original sin *ên*, u la simpla decadenza digl *um* final.

Exempels: *argentum* = *argien*, *spaventum* = *spujén*, *tuffien*, *absynthum* = *issiens*, *carpien*, *rumien*, *strién* etc.; il *men* semussa forsa en lavamên.

2. Ils derivativs novs ed ils emprestai han *ent*, *lent*, *ment*, sco: fundament, monument, violent, turbulent, trument, serament, engirament etc.

In niev suffix collectiv e pejorativ u despectiv ei **menta**, cul ligiom *a* = *amenta*, p. e. parlamenta, sniappamenta, lumpamenta, cugliunamenta, cauramenta, portgamenta etc. fetg productiv.

§ 25.

Ernus, urnus.

1. La fuorma veglia tier primitivs romonschs ei *iérn*, *ierna*, *èrna* (*iarna*), p. e. infernum = *uffiern* (*uffiarns*); *unviern*, *caverna* = *capiergna*, *bierngna*; — *laterna* (*latiarna*), *cisterna*, *taverna* etc.

2. *Adjectivs novs ern*: modern, extern, intern, patern, matern etc.

3. *Urnus* en ragischs *uorn*, sco *turnus* = *tuorn*, *contuorn*; *plaid* novs, *adjectivs urn*, p. e. *nocturn*, *taciturn*, *diuturn*.

§ 26.

Estus, ustus.

1. *Estus* en ragischs dat *èsta* u *iasta* = festa, fiasta; testa, tiasta, medemamein en plaids derivai primitivs p. e. tempiasta.

2. *Estus* = *èst* en adjectivs, p. e. modest, molest, honest, allest, manifest etc.

3. *Ustus* en robustus = *ie* = rubiesti; schiglioc = *ust*, robust.

§ 27.

Ja, ius, ium.

1. **Ja** en paucs primitivs romonschs sco: grazia, vendemia, molestia.

2. Il ver derivativ productiv romonsch ei **îa**, dat substantivs abstracts. Exempels: leger = legria; cortesîa, ranveria, mellen = mellenîa; caluster, calustria, ustria, caplania, plevania, farria, ugadia, mistralia, abbazia, carestia, signuria, moria etc.

3. Ils collectivs fineschan sin *er* u *aria* p. e. pedanteria, masseria, porcaria, furberia, mordeîa; plaids novs imitai dil tudestg *erei*: cascheria, filanteria, brasseria etc.

I. *Jus, ium* = **i**.

Substantivs abstracts: dominium = domîni, imperi, misterî, remiedi, marteri, dicasteri, testimoni, convivi etc.

Plaids novs sin *ium* salvan quest *i* final, sch'els derivan gie din auter suffix, p. e. ossari, ovari, refectori, auditori, auguri etc.

Adjectivs: proprius = propi, sapius = sabi, gruvi, lonzi, rubiesti, supîervi, miervi, soli, solia; quest suffix survegnan èra ina quantitat adjectivs, che provegnan dal tudestg, p. e. stedi, lesti, hezzi, sprezzi, manierli.

Igl *um* ed *ium* han mo plaids jasters bucca naturalisai.

§ 28.

Idus.

Idus ha dau primitivs radicals, sco: frigidus = freid, tepidus = tievi, nitidus = neidi, putridus = trid etc.

Derivativs moderns han **îd**, p. e. rapid, humid, pallid: ein insumma plaids jasters.

§ 29.

Jon = **iun**, *iûn*.

Exempels: religio = religîun, scorpio = scorpiûn, uniûn, opiniûn, striûn; compagnun. Compara dil rest *tion* e *sion*!

§ 30.

Inquus u *inc*, *inca* dat en consequenza d'elisiun èngia en Dominica = domengia, Menga, Mengia; schwingat = schuèngia etc.

§ 31.

Issa = *essa* (issa) dat num's personals, u animals, p e. comitissa = contessa, plevonessa, *misterlessa*, abbadessa, *ladernessa*; liunessa etc. *Essa* fuss capavels de productivitat.

§ 32.

Ismus ei in suffix nominal modern fetg propagau en tuts lungatgs rom. e dat abstracts, sco: pauperismus, catholicismus, sozialismus etc.

Plaids vegls de quest suffix han probabel giu *eisma* p. e. *chrisma* = la creisma (cresima), *tschuncheisma* (quinguagesima).

§ 33.

Ista = *ist* productiv dat medemamein plaids novs, sco: giurist, artist, calvinist, papist, evangelist, psalmist, organist.

La fuorma veglia fuva *ést*, p. e. Baptista = Battèsta, evangelést etc.

§ 34.

Ita, *ites* = *it*, *ita* dat num's personals sco: Gesuit, eremit, levit, carmelit, Niobit (calamita talian) etc.

§ 35.

Atium, *itius*, *itium*.

1. *Atius* u *atium* dat *az* (atsch?), p. e. *palatium* = palaz, *solacium* = solaz, *madraz*, *umblaz* etc.

2. *Itium* compara cun *icius*!

a) *Itium* = **ézi** (*izi*) dat substantivs abstracts e concrets, p. e. *hospizi*, *caprézi*, *exercezi*; derivativs: *urezi*, *sgrezi* u *'sgar-rezi*, *lamezi* etc.

b) *Itium* = *ètsch* en *servitium* = *servetsch*; da quest suffix derivan bein tuts ils plaids sin *ètsch*, sco *pellètscha*, *cuètscha*, *manètscha*, *cavretscha* etc.

§ 36.

Itia (*ities*).

Suffix productiv, dat substantivs abstracts.

1. *Itia* (*ities*) = *ètia* (*èzia*) *laetitia* = *letèzia*; *tolities* = *Dulèzi*.

Derivativs de adjectivs: dultschezia; grev = grevezia, rihezia, perdertezia etc.

2. *Itia* (ities) = *ezza* en Planezzas, spertezza, quietezza, pauprezza.

3. *Itia* = *ézia* en malézia etc.

§ 37.

Olus (eolus).

Quest suffix diminutiv latin ha dau ina gronda quantitat de substantivs concrets romonschs, il senn diminutiv ei denton sespiars tier ils biars.

1. *Olus* = *masc. iel*, *fem. ola*; plur. *masc. èuls*, *fem. olas*.

Primitivs neutralisai: linteolum = lenziel; capreolus = cavriel, caschiel, caltschiel, scursiel, derschiel, tarschiel, dischriel etc. — gartirola, tarschola, cambrola, pigliola etc.

Diminutivs: bagniel, bagnola; ansiel, ansola, cagniel, scarsola, pigniel. Diminutiv e collectiv, p. e. la pignola.

Cun empau breigia seschass quei suffix puspei *recuvrar*.

2. *iolus* = *iol* = en figliol, figliola etc.

§ 38.

On (o, onis), *onus*.

1. *On* = *un* dat.

Substantivs *primitivs*, sco: patronus, patrun, leo = liun; pivun, spiün, capun, schambun, scarvun, bastun, tschagrun, barschun etc.

2. Quest medem *un* vegn èra duvraus sco suffix *augmentativ*.

Exempels: nasun, umun, femnuna, ladrun, casuna, magliadrin, buedrun; rihun, paterlun, smarschun etc.

Compara dil rest *io*, *tio*, *sio*!

§ 39.

T-ion, *sion* = *ün*, *iun*.

La fuorma oriunda para dad esser stada *ün*, p. e. *primitivs*: ratio = *raschun*, *caschun*, *canzun*, *miaschun*, *prischun*.

Empau pli moderna u modernisada ei **iun**, sco: occasiun, naziun, oraziun, illusiun, processsiun, passiun etc.

§ 40.

Or, *t-or*, *s-or* dat en tuts plaids naturalisai **ur**, vegn igl accent retratgs sche han ins er, p. e. pastor = pàster.

1. *Exempels primitivs*: lavur, honur, ramur, valor, pastur, imperatur, intercessur.

Derivativs: sgarschur, verdur.

2. *Ator* = **adur** en derivativs sco: catschadur, pescadur, Fenadur, miradur, scudadur, rugadur, stuccadur etc.

3. Fetg productiva ei la fuorma **âder**, *adra*, *èder*, *ider* derivativs verbals, nums personals. Exempels: Spindrader, Salvader, tentader, victorisader, magliader; buèder (buader), pervesèder, mulschèder; vendider, ventschider etc.

§ 41.

Osus = *ûs*.

Adjectivs, che significheschan l'abundanza dellas qualitats indicadas el primitiv, suffix productiv. Exempels: curachus, valerus, gustus; pluglius, toffus, scaglius, mendus, prigus etc.

Substantivs: la *pelusa* (giatta, u malsogna dils peis).

§ 42.

Tas, *atis*; *tus*, *utis*; *t-udo*, *inis*.

1. *Tas*, *atis* = **at** u *ad* en primitivs senza ligiom, substantivs abstracts, p. e. libertas, *atis* = libertat, verdat, buontat, voluntat.

2. *Derivativs* cul ligiom *a*, p. e. tshoccatat, perdertadat, castiadat, maltscheccadat, groppadat, tuppadat.

Il suffix romonsch cul ligiom fuss pia **adât**, fetg productivs.

3. *T-us* (*utis*) = *it en virtus* = vertit, salit, servitit etc. Quest suffix ei bucca pli productivs. Plaids emprestai han ut, sco: servitut etc.

Tras la confusium de tudo = tudinis e tus, utis eis ei naschiu el romonsch sursilvan in niev suffix productiv **ad-étgna**.

Exempels: juvenus, juventutis, juventutinis = giuventétgna. Derivativs: marschadetgna, grevadetgna, passadetgna, vegliadetgna, carschadetgna, fadetgna. Quest étgna ei bucca de confunder cun égna en pellegna etc. che derivan u da *igo iginis*, u da *tudo*, *inis*.

§ 43.

Torius (*m*). *sorius* (*m*).

T-s *orius* = *uir* (*oir*, *oi*, *ué*) din temps fetg productivs tier instruments e maschinas, vaschella etc.

1. Exempels: fitgoir, fitgûir, fitgoi, fitgûi, fitgué, fitgé; dartgoir, fassoir, scarsoir, scaldoir, rasoir, rasoira, la plitgoira etc.

2. Derivativs verbals han **adoir**, p. e. buentadoir, caschadoirs, catschadoir, lavadoir, buadoir.

3. *Torium* = *iéri* en purgatorium = purgatieri etc.

4. *Torius*, *sorius* = *tori*, *sori* en novs, p. e. offertori, dormitori, auditori, mortori, refectori etc.

5. *Pejorativs* da faulsa analogia, sco: gallöri = cucalori, tappa-
lori, ghirigori, hallori, mirimori etc.

§ 44.

T-ura, s-ura.

Substantivs sin **îra**.

1. Exempels primitivs: *natura* = *natira*, *ventira*, *pupira*, *cultira*, *pastira*, *sventira*, *calira*.

Derivativs verbals collectivs: **adira**: *cuser* = *cusadira*, *lavadira*, *serradira*, *ferradira*, *migliadira*, *tgigiadira*, *urdadira*, *unfladira*, *narradira*, *mundadira*, *pelladira*.

Derivativs nominals per part collectivs senza ligiom: *latg* = *latgira*, *grass* = *graschira*, *schalira*, *multira*, *genira*, *mistira* etc.

2. Mo ils novs emprestai han *ura*, p. e. *verdura* sper *verdira*, *bravura*, *premura*, *lectura* etc.

Conclusiuns.

Ord l'existenza dils suffixs citai cun lur derivativs astgein nus concluder en general

1. Ch'il latin vulgar hagi giu artau ni adoptau ina gronda part dil vocabulari nominal latin, ch'el seigi pia en comparaziun cul verb staus en quei grau pli receptivs visavi al bien latin. In semiglont process presenta dil rest era la hodierna germanisaziun en tals locs e tier tals subjects, nua che lezza fa progress senza literala resistenza.

2. Ch'ils suffixs hagiien per la gronda part conservau lur senn e vertit originala; mo era che gia il latin vulgar hagi fatg de quels in diever pli extendiu e general ed applicau els tier plaid e derivaziuns buc usitadas el lungatg latin de scartira.

Quei ei dil rest ina apparenza generala tier tuts dialects din lungatg visavi a siu lungatg litteral.

En spezial resultescha ord igl examen fatg en nossa tabella:

1. Già il latin vulgar sto haver fatg in extendiu diever de suffixs adjectivals, per formar substantivs; il romonsch ha lu cultivau quels milsanavont el medem senn.

2. Già il latin vulgar ha cultivau particolarmein suffixs diminutivs sco *aculus*, *iculus*, *culus*, *allus*, *illus*, *ellus*, *eolus* etc. per formar substantivs appellativs e remplazzau il plaid latin simpel tras tals novs derivativs, p. e. sol tras *soliculus*, *caseus* tras *caseolus* etc.

3. Già il latin vulgar ha dovrau fetg savens ils suffixs *aceus*, dil rest già en activitat tier il latin classic, p. e. *rosa* = *rosaceus*; medemamein *iceus*, *uceus*.

4. Era ils suffixs jasters allegai ston esser vegni naturalisai dil temps dil latin vulgar, quei mussa lur fuorma e generala applicaziun.

5. Ultra dils allegai suffixs sto già nies latin vulgar haver particolarmein cultivau, *amen*, *umen*, *arius*, *anus*, *atus*, *ia*, *entum*, *torium*, *lia*, *ura*, *tas*, *tor* etc.

Compariu culs auters lungatgs romans, havein nus de constattar, che nies romonsch u già il latin vulgar della Rezia lagi dils pugns (1, 2, 4, 5) surallegai fatg il pli extendiu diever. Negliu ein, principalmein ils *suffixs latins diminutivs* ed *augmentativs* vegni dovrai ton per formar simpels appellativs. La medema tendenza se presenta dil rest era tier ils dialects tudestg della Svizzeria e para quei usus de star en connecziun cul character alpin din pievel primitiv e simpel.

A riguard la sviluppaziun dil romonsch havein nus de remarcar:

1. Il lungatg romonsch salva en comparaziun cun ils auters lungatgs romans excepziunalmein dil substantiv ed adjectiv radical mo il *tschepp* e tier derivativs medemamein mo il *tschepp declinabel* p. e. *ratio* = *rationis* = *ration*, *tschepp declinabel* = *raschun*. Tuttas finziuns della declinaziun vegnan smuttadas e mai puspei remplazzadas tras la finziun digl ablativ, p. e. *flos* = *floris* = *flur* e *bucca fiore*; il franzos ei siu pli tier parent. La soletta finziuu *flexiva latina*, ch'il romonsch ha manteniu ei igl a dil neutrum plural, dal qual el fa grond diever, *bucca* mo tier primitivs sco *lenn*, *lenna*, *ov*, *ova*, en senn collectiv, mo era tier ils auters suffixs collectivs. En quei grau ei il franzos siu pli tier parenz.

Quei fenomen porscha in indizi, ch'ei hagi dau grondas difficultas d'introduir tier nus il latin e sustegn la hipotesa, ch'ils dialects retics stoppien esser stai fetg differentes dil latin.

2. Il lungatg romonsch ha sviluppau ina extremamein ed exepzionalmein gronda quantitat de *collectivs* e pejorativs, mo en comparaziun cul talian, spagniol etc. neghligiu ils diminutivs e vezzeggiativs.

Era quei selai declarar ord il caracter dil pievel.

Ils *collectivs* ein ils meglers abstracts, ch'ins sa giavischar e contentan la logica din pievel criu, mo seun de spert e pauc cultivau il meglèr; èra auters dialects, p. e. ils tudestgs han dariet *collectivs*. Ils pejorativs corrispundan medemamein fetg bein all' expressiun rustica.

La strentga logica din pievel gigin e rustic semussa èra tier la derivaziun dils abstracts sin adat etc., che vegnan adina correctamein derivai.

Era en quei grau ha il sursilvan la pli gronda semegliadetgna cul franzos.

La productivitat dils differentes suffixs e lur novas fuormas ein vegnidas numnadas ella tabella.

Finalmein fa ins èra el romonsch, sco tier ses parents l'observaziun, che las fuormas ed ils plaids moderns seconforman ton sco posseivel cul lungatg, dal qual els ed ellas derivan, gie che las fuormas latinisadas han survegniu in tal surmaun, ch'ellas domineschan presentamein la productivitat. Denton schaschess ei el caracter filolog, de plitost sviluppar ils products originals, ch'ils emprestai ed il spert linguistic fuss èra cun quei d'accord; mo per saver far quei vul ei **studi** e **scola**.

La grammatica moderna dil lungatg matern ha mess e metta aunc adina memia gronda peisa sin las fuormas flexivas e sin las parts della construcziun e neghlighescha l'etymologia. Pér tras questa survegn in lungatg material e veta, e volein nus seprofundar el romonsch, sch ston nos studis medemamein daventar etymologs e stovein nus sur tut *calar, de ton sedispittar sur fuormas*.

